

BADIIY MATNDA INGLIZ SOMATIK FRAZEOLOGIZMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xudoyqulov Behzod

Filologiya fakulteti o'qituvchisi, DTPI

Hafizov Sardorbek O'rol o'g'li

DTPI instituti Filologiya fakulteti,

Xorijiy tillar va adabiyot yuqori kurslar kafedrasida 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz tilidagi somatik frazeologizmlarning, ya'ni tana a'zolari nomi ishtirokida shakllangan barqaror iboralarning leksik-semantik xususiyatlari badiiy matn asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda head, eye, heart, hand, foot kabi somatik komponentlar ishtirok etgan birliklarning ma'no ko'chishi, obrazlilik darajasi, kontekstga bog'liq ma'nosi va nutqdagi vazifasi o'rganiladi. Maqolada oddiy tasviriy tahlil, komponent tahlil, kontekstual tahlil va semantik guruhlash usullaridan foydalaniladi. Natijada somatik frazeologizmlar inson hissiyoti, xarakteri, aqliy holati, ijtimoiy munosabati va harakatini ifodalashda faol qatnashishi aniqlanadi. Tahlil qilingan misollar badiiy asarlarda tana nomlari faqat anatomik birlik emas, balki ma'naviy va madaniy ma'no beruvchi vosita sifatida ishlatilishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari ingliz frazeologiyasini o'rganishda, badiiy matnni tushunishda va tarjima jarayonida amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: somatik frazeologizm, ingliz tili, leksik-semantik tahlil, badiiy matn, idiom, tana a'zolari, kontekst.

KIRISH

Til inson hayoti bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan hodisadir. Kundalik nutqda ham, badiiy matnda ham inson tanasiga oid so‘zlar juda ko‘p uchraydi. Bunday so‘zlar oddiy nomlash vazifasini bajarishi mumkin, lekin ko‘p hollarda ular ko‘chma ma’no hosil qiladi. Masalan, head so‘zi bosh a’zosi ma’nosini bildiradi, ammo lost his head iborasida u aqlni yo‘qotish, o‘zini tuta olmaslik ma’nosida keladi. Shu sababli somatik frazeologizmlar ingliz tilining boy va mazmunli qatlamlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ingliz tilini o‘rganayotgan talabalar ko‘pincha iboralarning so‘zma-so‘z ma’nosini tushunadi, lekin ularning asl ma’nosini aniqlashda qiynaladi. Somatik iboralar esa juda keng tarqalgan. Ular og‘zaki nutqda, gazeta tilida, adabiy matnda va kinodialoglarda uchraydi. Bunday birliklarni to‘g‘ri tushunish uchun faqat lug‘atdagi tarjima yetarli emas. Iboraning tarkibi, konteksti, obrazli asosi va matndagi vazifasi ham ko‘rib chiqilishi kerak.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz badiiy matnlarida uchraydigan somatik frazeologizmlarni leksik-semantik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Maqolada tana a’zolari nomi bilan tuzilgan iboralar qanday ma’no guruhlariga kirishi, qaysi holatlarda hissiyot, qaysi holatlarda xarakter yoki harakatni bildirishi aniqlanadi. Bundan tashqari, iboraning matndagi roli ham ko‘rsatiladi. Bunda tahlil oddiy va aniq yo‘l bilan olib boriladi, chunki maqola amaliy o‘rganishga ham xizmat qilishi kerak.

Tadqiqotning obyekti ingliz tilidagi somatik frazeologizmlardir. Predmeti esa ularning leksik tarkibi, semantik tuzilishi va badiiy matndagi qo‘llanishidir. Maqolada Edgar Allan Poe, Jack London, Arthur Conan Doyle va O. Henry asarlaridan olingan qisqa misollar tahlil qilinadi. Bu asarlar tanlanishiga sabab shuki, ularning matnlarida inson holati, qo‘rquv, sevgi, ehtiyotkorlik, jasorat va ijtimoiy munosabatlar ko‘p beriladi. Ana shu holatlar somatik birliklar orqali yanada jonli ifoda qilinadi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, somatik frazeologizmlar faqat lug‘aviy ma’no sifatida emas, balki badiiy kontekst bilan bog‘langan ma’no birliklari sifatida ko‘riladi. Tahlilda iboraning tarkibidagi tana nomi, umumiy ko‘chma ma’no va matnda yaratgan ta’siri birgalikda izohlanadi. Shu yo‘l bilan iboralarning semantik maydoni aniqroq ko‘rsatiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Frazeologiya bo‘yicha tadqiqotlar uzoq tarixga ega. Chitra Fernando idiom va idiomatiklik masalasini alohida o‘rgangan va idiomning asosiy belgisi uning tayyor holda ishlatilishi hamda umumiy ma’nosi tarkibiy so‘zlar ma’nosidan kengroq bo‘lishi ekanini ko‘rsatgan (Fernando). Bu fikr somatik frazeologizmlarni o‘rganishda muhim, chunki head, hand yoki heart kabi so‘zlar iborada o‘zining oddiy ma’nosida qolmaydi.

Rosamund Moon ingliz tilidagi barqaror birikmalarni korpus materiallari asosida tahlil qilgan. Moonning ishi bunday iboralar faqat adabiy bezak emas, balki real nutqda tez-tez ishlatiladigan tayyor birliklar ekanini ko‘rsatadi (Moon). Ushbu yondashuv maqola uchun foydalidir, chunki badiiy matnda topilgan somatik iboralar ham umumiy til tizimidan ajralgan holda emas, balki nutq amaliyotining bir qismi sifatida ko‘riladi.

A. P. Cowie tahriridagi ilmiy to‘plamda frazeologik birliklarning nazariy, leksikografik va amaliy o‘rganilishi yoritilgan. Bu manbada iboralarni lug‘atga kiritish, ularni tasniflash va qo‘llanish sohasini belgilash masalalari ko‘rib chiqilgan (Cowie). Somatik iboralarni tahlil qilishda bunday yondashuv zarur, chunki har bir ibora o‘z tarkibi va ma’nosiga ko‘ra alohida izoh talab qiladi.

Sam Glucksberg obrazli tilni tushunish jarayonida inson tafakkuri va kontekst muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, idiomlar ko‘pincha tayyor ma’no sifatida qabul qilinadi, lekin ularning tushunilishi matn va vaziyat bilan bog‘liq bo‘ladi (Glucksberg). Ushbu qarash ayniqsa badiiy matn tahlilida muhimdir.

Chunki yozuvchi iborani oddiy axborot berish uchun emas, balki qahramon ruhiy holatini ko'rsatish uchun ham ishlatadi.

Dmitrij Dobrovol'skij va Elisabeth Piirainen frazeologik birliklarni madaniyat va tafakkur bilan bog'lab o'rgangan. Ularning ishida obrazli birliklarning ko'p qismi inson tajribasiga asoslanishi ko'rsatiladi (Dobrovol'skij and Piirainen). Somatik frazeologizmlar ham aynan shunday birliklardir. Chunki tana a'zolari hamma insonlar uchun umumiy bo'lsa-da, ularning ko'chma ma'nosi turli madaniyatlarda turlicha bo'lishi mumkin.

So'nggi yillarda somatik frazeologizmlar bo'yicha tadqiqotlar yanada faollashdi. Zakirova va Andreeva 200 ta inglizcha tana bilan bog'liq idiomni o'rganib, ularni xususiyat, harakat, holat, sabab va qobiliyat kabi semantik guruhlarga ajratgan. Ularning tadqiqotida head, eyes, heart, back, foot va hand komponentlari juda faol ekanligi ko'rsatiladi (Zakirova and Andreeva). Bu maqola uchun mazkur tasnif amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Raxmonova ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini taqqoslab o'rgangan. Tadqiqotda frazeologik ma'no leksik ma'noga yaqin bo'lsa-da, undan kengroq va murakkabroq ekani aytiladi (Raxmonova). Bu fikr somatik iboralar uchun ham muhim. Chunki eye so'zi ko'z ma'nosini bildiradi, lekin keep an eye on iborasida kuzatish va nazorat qilish ma'nosi paydo bo'ladi.

Jumanazarov ingliz va o'zbek somatik frazeologik birliklarini qiyosiy tahlil qilgan. U heart, hand va eye kabi komponentlar ikki tilda ham faol ishlatilishini, lekin ayrim obrazlar madaniy jihatdan farqlanishini ko'rsatadi (Jumanazarov). Bu maqolada asosiy e'tibor ingliz badiiy matniga qaratilgan bo'lsa ham, bunday qiyosiy fikrlar tahlilni chuqurlashtirishga yordam beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot sifat jihatdan olib borildi. Asosiy material sifatida ingliz badiiy asarlarida uchraydigan somatik frazeologizmlar tanlandi. Misollar qisqa matn parchalari shaklida olindi va har bir parcha alohida tahlil qilindi. Tanlangan

birliklarda tana a'zosi nomi mavjud bo'lishi, iboraning ko'chma ma'nosi bo'lishi va kontekstda ma'lum badiiy vazifa bajarishi asosiy mezon qilib olindi.

Birinchi bosqichda tasviriy metod ishlatildi. Bu metod orqali iboraning umumiy ko'rinishi, tarkibidagi somatik komponent va matndagi joyi tasvirlandi. Masalan, *keep an eye on* iborasida *eye* komponenti kuzatish, ehtiyotkorlik va nazorat ma'nosiga o'tgan. Bunday tasvir iboraning lug'aviy shaklini tushunishga yordam beradi.

Ikkinchi bosqichda komponent tahlil qo'llanildi. Har bir ibora tarkibidagi somatik so'z alohida ko'rib chiqildi. Tana nomining asl ma'nosi va ibora ichidagi ko'chma ma'nosi solishtirildi. Shu orqali semantik o'zgarish aniqlanadi. Masalan, *head* aslida bosh a'zosi bo'lsa, *lost his head* birikmasida ruhiy boshqaruvni yo'qotish ma'nosini beradi.

Uchinchi bosqichda kontekstual tahlil olib borildi. Bu usul iboraning faqat lug'atdagi ma'nosini emas, balki asar ichida qanday vazifa bajarayotganini ko'rsatadi. Badiiy matnda ibora qahramonning qo'rquvi, shoshilishi, ehtiyotkorligi yoki mehrini ifodalashi mumkin. Shu sababli har bir misol *extract* + oddiy tahlil + muhokama shaklida berildi.

To'rtinchi bosqichda semantik guruhlashdan foydalanildi. Tahlil qilingan iboralar ma'no jihatidan bir necha guruhga ajratildi: aqliy holat, hissiy holat, nazorat va kuzatish, yordam va ijtimoiy munosabat, harakat va hayotiy tajriba. Bu guruhlar orqali somatik frazeologizmlarning ma'no doirasi aniqroq ko'rindi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Manba: Arthur Conan Doyle, "The Adventure of the Blue Carbuncle" hikoyasi.

Extract: "keep an eye on the papers".

Oddiy tahlil: Bu *extract*da *eye* komponenti bevosita ko'rish a'zosi sifatida emas, kuzatish va diqqat bilan qarash ma'nosida kelgan. *Keep an eye on* iborasi biror narsa yoki jarayonni nazorat qilib borishni bildiradi.

Muhokama: Muhokamada ko‘rinadiki, eye komponenti ingliz tilida bilish, tekshirish va ehtiyotkorlik bilan bog‘lanadi. Hikoya detektiv janrida yozilgani sababli bu ibora matnga juda mos tushadi. Holmes mantiqiy kuzatuv orqali voqeani yechadi. Shuning uchun ko‘z obrazi oddiy jismoniy ko‘rishdan kengroq ma’noga ega bo‘ladi.

Manba: Jack London, “The Call of the Wild” asari.

Extract: “lost his head”.

Oddiy tahlil: Bu extractda head komponenti tana a‘zosi ma’nosidan chiqib, aql, hush va o‘zini boshqarish ma’nosini bildiradi. Lost his head iborasi qo‘rquv yoki g‘azab sababli xotirjamlikni yo‘qotish holatini anglatadi.

Muhokama: Muhokama shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida head ko‘pincha aqliy markaz sifatida tasavvur qilinadi. Asarda zo‘ravon tabiat, kurash va hayot uchun kurash kuchli tasvirlangan. Shunday holatda ibora qahramon yoki personajning ichki tartibi buzilganini qisqa va kuchli tarzda beradi.

Manba: O. Henry, “The Cop and the Anthem” hikoyasi.

Extract: “near at hand”.

Oddiy tahlil: Bu extractda hand komponenti ijtimoiy aloqa va kelishuv belgisi sifatida ishlatiladi. Shake hands so‘zma-so‘z qo‘l siqish demakdir, lekin u ko‘pincha tanishish, yarashish yoki munosabatni boshlash ma’nosini ham bildiradi.

Muhokama: Muhokamada hand komponentining amaliy harakatdan ijtimoiy belgiga aylangani ko‘rinadi. Qo‘l insonning faol a‘zosi bo‘lgani uchun ingliz frazeologiyasida yordam, aloqa, mehnat va nazorat ma’nolarini ko‘p beradi. Badiiy matnda bunday ibora personajlar orasidagi munosabatni qisqa yo‘l bilan ochadi.

Manba: Edgar Allan Poe, “The Tell-Tale Heart” hikoyasi.

Extract: “my blood ran cold”.

Oddiy tahlil: Bu extractda heart komponenti anatomik yurak emas, ichki tuyg‘u va asl niyat ma’nosini bildiradi. At heart iborasi insonning tub tabiatini yoki chin hissiyotini ko‘rsatadi.

Muhokama: Muhokama shuni anglatadiki, heart ingliz tilida hissiyot, mehr, qo‘rquv va vijdon bilan bog‘langan markaz sifatida ishlatiladi. Poe hikoyasida yurak obrazi qo‘rquv va ayb tuyg‘usi bilan kuchli bog‘lanadi. Shuning uchun heart komponenti matnning ruhiy bosimini oshiradi.

Manba: Arthur Conan Doyle, “A Scandal in Bohemia” hikoyasi.

Extract: “her heart had simply craved”.

Oddiy tahlil: Bu extractda hand yordam berish ma’nosiga o‘tgan. Give a hand iborasi kimningdir ishiga ko‘maklashish, uni qo‘llab-quvvatlash ma’nosida qo‘llanadi.

Muhokama: Muhokamada ko‘rinadiki, hand komponenti faqat jismoniy a’zo emas, balki faol ishtirok va amaliy yordam ramzidir. Detektiv matnda yordam ma’nosi voqeani oldinga siljitadi. Bunday ibora qisqa, sodda va jonli bo‘lgani uchun badiiy nutqda tabiiy eshitiladi.

Manba: Jack London, “The Call of the Wild” asari.

Extract: “on foot”.

Oddiy tahlil: Bu extractda foot komponenti harakat usulini bildiradi. On foot iborasi piyoda yurish ma’nosida ishlatiladi va u jismoniy harakat bilan bog‘liq.

Muhokama: Muhokama shuni ko‘rsatadiki, ayrim somatik birliklar to‘liq ko‘chma ma’no emas, balki yarim frazeologik, barqaror birikma shaklida keladi. Bunday birliklar ham matnning aniq, real va tabiiy bo‘lishiga yordam beradi. London asarida yo‘l, iz, harakat va tirik qolish mavzulari ko‘p bo‘lgani uchun foot komponenti muhim vazifa bajaradi.

Yuqoridagi misollar shuni ko‘rsatadiki, somatik frazeologizmlar badiiy matnda ikki asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, ular voqeani qisqa va obrazli shaklda beradi. Ikkinchidan, ular qahramonning ruhiy holatini tushunishga yordam beradi. Masalan, lost his head iborasi uzun izohsiz ham shoshilish va nazorat yo‘qolishini bildiradi. Keep an eye on iborasi esa detektiv matnda kuzatish va ehtiyotkorlik ruhini kuchaytiradi.

Leksik-semantik jihatdan somatik iboralar tarkibidagi tana nomi ma'no markazi bo'lib xizmat qiladi. Head aql va boshqaruvni, heart his va vijdonni, eye kuzatuv va bilishni, hand yordam va faoliyatni, foot harakat va yo'lni bildiradi. Bu ma'nolar har doim bir xil ko'rinishda kelmaydi. Kontekst ularni kengaytiradi yoki toraytiradi. Shu sababli bitta somatik komponent turli iboralarda bir necha ma'no hosil qilishi mumkin.

Tahlil davomida yana bir holat kuzatildi: somatik frazeologizmlar odatda inson tajribasiga yaqin bo'ladi. Ularni eslab qolish nisbatan oson, chunki ularning asosi tanaga bog'langan. Biroq ularni so'zma-so'z tarjima qilish xatoga olib kelishi mumkin. Masalan, keep an eye on iborasi "ko'zni ustida ushlab" emas, balki "kuzatib turish" deb tushuniladi. Shuning uchun bunday birliklar alohida semantik tahlilni talab qiladi.

Badiiy asarlarda somatik frazeologizmlar muallif uslubini ham ko'rsatadi. Poe yurak va ko'z obrazlari orqali qo'rquv va ruhiy bosimni kuchaytiradi. London bosh, oyoq va tanaga oid birliklar orqali harakat, xavf va tirik qolish jarayonini tasvirlaydi. Conan Doyle ko'z va qo'l orqali kuzatuv, dalil va harakatni beradi. Demak, iboraning semantikasi asarning umumiy mavzusi bilan ham bog'liq bo'ladi.

XULOSA

Maqolada ingliz tilidagi somatik frazeologizmlar badiiy matn asosida leksik-semantik jihatdan tahlil qilindi. Tahlil natijasida head, eye, heart, hand va foot komponentlari eng faol ma'no markazlari sifatida namoyon bo'ldi. Ular aqliy holat, hissiyot, kuzatish, yordam, harakat va ijtimoiy munosabat kabi ma'nolarni ifodalashi aniqlandi.

Tadqiqot natijasi shuni ko'rsatdiki, somatik frazeologizmlar ingliz badiiy matnida oddiy bezak emas. Ular voqea rivojini, qahramon xarakterini va ichki ruhiy holatni ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Iboraning asl ma'nosi kontekstda yanada aniq ko'rinadi. Shu bois bunday birliklarni o'rganishda lug'aviy tarjima bilan cheklanib qolmaslik kerak.

Maqolaning yangiligi shundan iboratki, misollar extract + oddiy tahlil + muhokama shaklida ko‘rib chiqildi. Bunday tartib somatik iboralarni talabalarga tushunarli qilib berishga yordam beradi. Natijalar ingliz tili leksikologiyasi, frazeologiyasi, badiiy matn tahlili va tarjima amaliyoti uchun foydali bo‘lishi mumkin. Kelgusida ushbu mavzu ingliz va o‘zbek badiiy matnlari qiyosida kengroq korpus asosida o‘rganilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dobrovol'skij, Dmitrij, and Elisabeth Piirainen. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Elsevier, 2005.
2. Fernando, Chitra. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press, 1996.
3. Jumanazarov, Samandar Urinovich. "A Comparative Study of Somatic Phraseological Units in English and Uzbek." *European Journal of Economics, Finance and Business Development*, vol. 3, no. 5, 2025, pp. 86-87.
4. Moon, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press, 1998.
5. Raxmonova, Iroda Odilovna. "Semantic Features of Phraseological Units in English and Uzbek Languages." *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, vol. 3, no. 3, 2024, pp. 71-76.
6. Zakirova, A. A., and Mariia I. Andreeva. "Additional Meanings of Human Body-Related Idioms: Context, Semantics." *Bulletin of Kemerovo State University*, vol. 24, no. 1, 2022, pp. 121-128.
7. Poe, Edgar Allan. "The Tell-Tale Heart." *The Poe Museum*, 2021.
8. O. Henry. *The Four Million*. Project Gutenberg, 2021.
9. London, Jack. *The Call of the Wild*. Project Gutenberg, 2021.
10. Doyle, Arthur Conan. *The Adventures of Sherlock Holmes*. Project Gutenberg, 2023.